

ELVEK — KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Kierkegaard egy magyar vonatkozása

A nagy dán gondolkozó „*Rettegés és Reszketés*” c. művében (a *Tisseau*-féle francia fordítás 66-ik lapján) a végtelen lemondást az öreg gróf ingéhez hasonlítja, amelynek vásznát könyvek között fonták, könyvekkel fehéritették s az inget magát könyvek között varrták; az ing azonban jobban megvéd minden páncélnál s fegyvernél. A legendának — úgy mond Kierkegaard — csak egy hibája van, az t. i. hogy egy harmadik személy szövi az ing anyagát, holott az élet titka az, hogy ki-ki maga szövi az ingét s az az érdekes, hogy ezt a szövést a férfi éppenúgy végezheti, mint a nő. A francia fordítás magyarázója, a kiváló Kierkegaard-ismerő *Jean Wahl*, ennek a helynek interpretálásában Gróf *Mailath János* „*Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*” című művére hívja fel a figyelmet. A német mű nem állván rendelegezésemre, a magyar munkát néztem át, amelyet Kazinczy dolgozott át Majláth után, és Kazinczy Gábor adott ki 1864-ben Pesten. Ebben a könyvben a 264 sk. lapokon van *Erzsi, a fonó* c. rege s a 284-ik lapon található a Kierkegaard könyvében olvasható hasonlat, amely azonban a regében, természetesen, mint tény adatik elő. A kérdés most már csak az, hogy Kierkegaard valóban Majláthtól veszi-é a hasonlatot vagy pedig mindketten közös forrásból merítettek-é?

Bartók György.

A Philosophische Bibliothek, amely Leipzigban jelenik meg a Felix Meiner kiadásában, ez év október elsején érte el fennállásának 75-ik évét. Erről az évfordulóról illik hálával megemlékeznünk, mert a Phil. Bibliothek a philosophia sok remekének mintaszerű és olcsó kiadásával ajándékozta meg a philosophia iránt érdeklődőket. Az eddig megjelent kötetek száma 220. A kiadott kötetek között ott találkozunk Platon, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Hume, Shaftesbury, Nicolaus Cusanus, Locke stb. műveinek kritikai kiadásával. Legujabban pedig *Hegel* pompás kritikai szövegével ajándékozta meg a philosophia és Hegel barátait: ezek nélkül a kritikai szövegek nélkül ma Hegel nem is tanulmányozható. Úgy

értesültünk, hogy a fennállás 75-ik évfordulójának emlékére a Meiner-cég Nietzsche műveit adja ki 12 kötetben a Günther Lutz gondozásában.

B. Gy.

A *Züricher Hochschulverein* ez évi nagygyűlését április 29-ikén tartotta az egyetem Auditorium Maximumában. Az elnök jelentése szerint a tagok létszáma 1477; az évi bevétel 21,693 frank, a kiadás 16,513 frank volt; segélyképpen egyetemi és főiskolai célokra 13,463 frank fordított. Az egyesület vagyona: 246,553 frank. Az egyesület sok intézet és szeminárium számára utalt ki nagyobb összegeket a szükséges kutató eszközök és könyvek beszerzésére; a professzorok özvegy-, árva- és nyugdíj-pénztára javára 8000 frankot fizetett be.

A nagygyűlésen Dr. Ernst *Howald* professzor tartott előadást, amelynek témája volt: *A történetíró, mint művész*. Amióta a történettudomány pontos és tudományos módszerek segítségével igyekszik elérni célját, figyelemreméltó jelenség, hogy sok történeti munka — jóllehet a kutatás már túlhaladt azokon az eredményeken, amelyeket ez a munka megállapított — mégis tovább él, sőt az érdeklődés középpontjában áll. Mi ennek az oka? — veti fel a kérdést *Howald*. A „szép előadás“ nem lehet az, mert sok ilyen mű hamar elavul és a szakember bizonyos antipátiával olvassa. A tény magyarázataképpen *Howald* több antik történetíró még ma is ható munkáját elemzi. Ez elemzések során megállapította, hogy *Tacitus* munkáinak megragadó és fascinálo ereje nem objektív historiografikus előnyeinek alapul vagy éppen stylusán, hanem azon, hogy előadását sajátos emberi szempontok szerint állítja be és sajátosan szövi azt tovább. Szemléletmódja *Sallustius*ra utal és a *Sallustius*é ismét *Thukidydes*re. Eként a nagy görög történetíró, akinek stilisztikai szempontból sokalakú, de alapjában véve mégis egységes formáló akarat uralma alatt álló annalese, amely a történetet mintegy természettudományi kísérletnek fogja fel, határozott előadói és felfogási mód megalapítója lesz, amely a későbbi történetírókra éppen előadásában lévő irracionális elemek által hat. *Herodotos* és *Livius* is felfoghatók úgy, mint művészek. Csak *Polybios* kutató a szó szoros értelmében: módszeres pontossággal dicsekedik, polemizál más szerzőkkel, de egyébiránt, mint előadó egészen közömbösen hat. Az antik történetírókat a művükben megnyilatkozó irracionális elem tartotta életben.

B. Gy.

Dr. Zsámbéki László: Elménytanítás. Ujvidék, 1943. 79. l.

Lelkes hangon megírt tanulmány, amelynek célja a gimnáziumi oktatás elevebbé és hatásosabbá tétele. A szerző ennek a célnak elérését attól teszi függővé, amit „elménytanításnak“ ne-

vez. Az elnevezés nyelvhelyesség tekintetében nem állja meg a helyét: jobb volna „élményszerű“, vagy „élményt nyújtó“ oktatásról beszélni. Ha egyszerűen „élménytanítást“ mondunk, akkor a „nyelvtanítás“ mintájára úgy vélekedhet az olvasó, mintha „élményeket tanítanánk; ez tévedésre vezethet. Rövid bevezetés után, melyben a gimnáziumi oktatás feladatáról és ezzel kapcsolatban a társadalom helytelen felfogásáról megszívlelendő, — bár a neveléstudományban közismert — igazságokat mond, a szerző áttér az élményt nyújtó oktatás módszerének elemzésére és körülírására. Minthogy az egész tanulmány inkább népszerűsítő jellegű, mint tudományos, azért hiába keressük benne mind az élményszerű oktatási módszer pontosabb meghatározását, mind pedig azokat az elméleti megfontolásokat, amelyek a német filozófiai és pedagógiai irodalomban ehhez a szóhoz és fogalomkörhöz tapadnak. Ebből a körülményből érthető meg, hogy a szerző, minden jószándékú törekvése mellett is, pongyolán használja a szakkifejezéseket, talán nem is sejtve, hogy a német irodalomban az „élmény“ szó egyikét jelenti a legkényesebb fogalmaknak, mellyel óvatosan kell bánni. Csak érintjük e helyen, hogy *Dilthey* (Élmény és költészet), továbbá *Spranger* műveinek vonalán az „élménynek“ egyik fontos szellemtudományi értelmezése alakult ki; az élmény bizonyos közvetlen „intenciót“ jelent, a valóságnak egyszerű, reflektálatlan megragadását, úgy, ahogy a költészetben vagy a filozófiában láthatjuk. Az „élménynek“ ehhez a megfogalmazásához járul más két gondolat is: a „kifejezés“ és a „megértés“ gondolata. Az „élménynek“ egy másik, inkább lélektani értelme: az értékes dolgok érzelmes, jelentős és mély megtapasztalása; erre különösen a *Schleiermacher*ből kiinduló irányzatok építenek (a vallásoktatásban pl. *Guardini*). Szerzőnk az élményfogalomnak ezen tartalmi jegyei helyett inkább az *érdeklődést* és a tanuló *öntevékenységének* felkeltését látja az élményt nyújtó oktatásban. Ezek a fogalmak azonban nem azonosíthatók elméletben egymással. Amit egyébként a szerző az így értelmezett élményszerű oktatásról mond, mind helytálló; egyes példái alkalmasak annak megmutatására, hogyan válhatnak az élénken, ügyes technikával (pl. a cselekedtető oktatással) elsajátított tanítási anyag a tanulók igazi szellemi tulajdonává. Helyesen mutat rá szerzőnk arra is, hogy nem az emlékezetbe vésett tananyag mennyisége a fontos az oktatásban, hanem annak elsajátítása, asszimilációja. Ebben a tekintetben is hozzájárulhatunk a szerző álláspontjához, mert az „alaki oktatásban“ látjuk mi is a gimnáziumi művelődés egyik leglényegesebb vonását. Az élénken, de kissé pongyola stílusban megírt tanulmányt néhány oly megjegyzéssel fejezi be a szerző, amelyek a felvetett tétellel csak lazán függenek össze (pl. „a kitimőnek iskolájáról“ közölt észrevételek és a mű végén közölt bibliográfia). Kivánatos volna, hogy a szerző, aki hivatásos, lelkes, és a nevelés módszerével sokat foglalkozó tanárnak mutatkozik be ebben a ta-

nulmányban, a neveléstudomány problémáinak irodalmát minél alaposabban tovább tanulmányozza.

V. H.

Horváth Barna: A géniusz pere. Sokrates — Johanna. (Universitas Francisco-Josephina, Acta Juridico-Politica, 3.) Kolozsvár, 1942.

Horváth Barna ebben a munkában azt tűzi ki célul, hogy a *jog működését* érje friss tetten a géniusz perében, abban a drámai pillanatban, amikor a géniusz a per dramatizált és intézményesített formájában tragikus módon összeesap környezetével és ebben az összeesapásban egyszerre elbukik és felmagasztosul. A feladott kérdés tehát jogszociológiai kérdés. A munka azonban több irányban is túlnő ezen a kereten és mind a géniusz lélek- és társadalomtana, mind a történeti lélek- és társadalomrajz síkján, mind pedig az irodalmi értékű lélekábrázolások között a Sokratessel és Johannával (Jeanne d'Arc) foglalkozó irodalom legelső vonalába emelkedik.

Kétségtelenül *jogszociológiai* vonatkozású a mű legsajátosabb mondanivalója. Nem könnyű szellemesség, hanem egy részleteiben is mélyen átgondolt analízis eredménye az a konklúzió, mely szerint a *géniusz perében* a *per géniusza* mutatkozik meg. Így van ez azért, mert a géniusz legmélyebb lényegénél fogva perlekedés a világgal, s ha ez a perlekedés nem is mutatkozik meg minden esetben intézményes és látható formában, mégis a per az, amely a géniusznak a világgal való szembenállását, magárahagyatottságát, a környezet számára való kibírhatatlan voltát, a környezetnek a géniusszal szemben való ingerültségét, s végül a géniusz elbukását a legpregnánsabb és a legdrámaibb formában jeleníti meg. „Nem minden géniusz kerül bíróság elé és mégis minden géniusz perlekedik a világgal és a tökéletes kibontakozásnak arra a masgaslatára tör, melyet csakis perben érhet el.“ A perben azonban nemcsak elbukik a géniusz, hanem fel is magasztosul, sőt azt lehet mondani, hogy voltaképpen csak a per, s a benne összesűrített közösségi szemlélet teszi igazán géniusszá. Semmi kétség, hogy az Apologia, a per és a vértanúság nélkül Sokrates nem lett volna az, aki, és elmaradt volna Platóna és azon keresztül az utókorra tett megrendítő hatása. A per tragikus konfliktusában elbukó géniusz a fennálló társadalmi és jogi rend kemény kérgén rést üt, és éppen ezen a résen keresztül fészkelődik be és épül ki a méltányosabb, emberségesebb, fejlettebb, árnyaltabb új társadalmi és jogi rend. Másik oldalról áll az is, hogy: „Nem minden per a géniusz nagy pere és mégis minden per kissé a géniusz pere.“ Minden pernek megvan a maga kis, lokális géniusza. „Minden igazi jogvítás per küzdelem a jogért... minden perben elvérik... a jogeset az egyik perfél értelmezésében.“ Minden perben megvan... ha csak

elenyésző mértékben is, az az áldozat, amelyet az élet hoz a rendért.“ A jog örök és alapvető jelensége a jogtétel és a jogeset összeütközése: minden per felsebzi a jogesetet, hogy lemészárolja a génuszt. Idővel azonban felhalmozódnak az elvérzett érdekek és értékek, s éppen úgy, mint a génusz, áttörik a társadalmi lelkiismeret kemény kérgét és újból meg újból méltányosabb és hajlékonyabb erkölcsi tartalommal töltik meg a jog szigorú és merev formáit. A génusz pere tanít meg arra, hogy a jog fejlődésével a szerepek kicserélődnek. A perben a génusz ítélteket meg a jogtétételek értékmérőinek a színe előtt, azonban a perben lemészárolt nagy génusz vagy elvérzett kis értékek történelmi távlatban maguk válnak értékmérőkké, amelyek színe előtt a per jogtétételei és bírái méretnek le és ítéltetnek el. S ahogyan a kis perben is benne van a per génusza, azonképpen a génusz sorsa maga is tulajdonképpen nem más, mint tömör és felnagyított jelképe az eleven lélek működésének.

Ez a gondolatmenet az eljárási jogszemlélet finom eszközeivel világít bele a génusz perének jogszociológiai távlatába. Legnagyobb mélysége és finomsága abban áll, hogy éppen úgy, ahogyan a per bemutatja a génusz apológiáját, elítéltetését és felmagasztaltatását, mutatja be nekünk a génusz perén a jog apológiáját, elítéltetését és felmagasztaltatását, a jog örök funkcióját és a jogfejlődés örök dialektikáját: azt, hogy éppen azoknak a pereknek a sokaságán keresztül, melyekben erőszakot tesz az igazságon és halálraítéli a génuszt, éppen ezekben a perekben drámai erővel kiütőköző értékkonfliktusok tisztító erejénél fogva, válik a jog emberségesebbé, mélyebbé, méltányosabbá, hajlékonyabbá. Mindezt bemutatja a jog eszközeivel meggyilkolt génuszok, Sokratesz és Johanna perén, melyekről évszázadok óta a jog tökéletlenségét, hiábavalóságát és hatalmi tényezőktől való függését olvasták le. Hogy ez sikerült neki, azt egyrészt a módszer mélységeinek és realizmusának, másrészt a jog örök erkölcsi és társadalmi funkciójában való mélységes és meleg hitének lehet tulajdonítani.

De nem kis teljesítmény ez a mű mint *történelmi* munka sem. E minőségében természetesen meglévő adatokra és mások által végzett kutatásokra támaszkodik. Az a mód azonban, ahogyan az adott anyagra ráépíti mindazt a következtetést, feltevést, hozzávetést, valószínűséget, analógiát s a képzelet megengedett játékait, amiket az adatok kínálnak s egyben még el is bírnak, s ahogyan nem téved a képzelet önkényes kombinációi közé, de a megelevenítésnek egyetlen lehetőségét sem mulasztja el, mindebben a vérbeli történész alkata mutatkozik meg. Mikor például azt a politikai közhangulatot akarja érzékeltetni, melyben Sokrates pere lezajlott, utal arra, hogy mennyi hasonlóság van a Perikles ragyogókorát követő háborúvesztésből és rémuralomból lassan regenerálódó athéni közhangulat és a Trianon utáni Magyarország közhangulata között. Ezzel az egyetlen odavetett megjegyzéssel

minden elemzésnél és részletkutatásnál közelebb hozza hozzánk azt, hogyan vált lehetetlenné az új érában Sokrates helyzete, aki továbbra is a maga régi, „liberális“ módján botránkoztatja meg az embereket a hivatalos vallás ellentmondásaira, az átnemesített, de erotikus izzású barátság szépségeire s az emberek üres önelégültségére vonatkozó megjegyzéseivel. Egy másik megjegyzésével az „ifjúság megrontásának“ vádját — melyről maga megállapítja, hogy a meglévő adatok alapján pontos mibenléte nem tisztázható — hozza a megérthetőség közelségébe: rámutat arra, hogy a fiúszerelem, melyet a hivatalos erkölcs elítélt, egész Athénben divatos volt és senki sem foglalkozott volna vele, ha Sokrates ezt a divatot követte volna, azonban megbocsáthatatlanná vált az, hogy *idealizálta*. Nagyon érdekes Johanna perének, a szereplő személyeknek, és a per menetének széles és epikus, de egyben összefogott leírása és megelevenítése. Különösen színezi és teljessé teszi ezt a megelevenítő erőt a munka finom és árnyalt, de ugyanakkor kemény és kíméletlen tárgyilagossága, mely bizonyos részben a szerző jogászai étoszában gyökerezik; ez a tárgyilagosság sehol sem válik terméketlen relativizmussá, mert átsugárzik rajta a génuszszal szemben a csodálat és a megrendülés, vádlóival szemben pedig az emberi megértés és sajnálat melegsége.

Érdeemes ideiktatnunk a két génusz történeti és *eszméletörténeti* teljesítményére vonatkozó összefoglaló értékelést, mely egyúttal az egész mű lendületét és melegségét is érzékelteti. „Még ma is nehéz kifejezni, miért halt Sokrates vértanúhalált. Egy sajtáságosan átmoralizált szexszualitásáért s azon keresztül egy közvetlen isteni inspirációért, amellyel meg akarta javítani a közösséget. Meghalt az ilyen inspirációból táplált eszményi közösségért, amelyben az „önvizsgálat és mások vizsgálata nélkül nem érdemes élni“ elve uralkodik s amely talán hasonlít némileg a stoikus bölcseségek köztársaságához... Nem csupán az egyén autonómiájáért halt meg, hanem a bölcs uralmáért vállalta a vértanúhalált, aki szerelmével és isteni inspirációjával uralkodik a közösségen.“ „(Johanna) segíti azokat, akiknek élénk meggyőződése, hivatás- és küldetéstudata van. Segíti azokat, akiknek lelke ég az igazságosságért... Segíti a tisztaszívű katonát és politikust. Segíti a parasztot és a népet, amikor arról van szó, hogy feltámad az idegen elnyomás ellen, amikor maga veszi kezébe sorsa intézését, amikor lesöpri az asztalt, hogy romlott vezetőinek a helyes utat kijelölje, hogy a maga őszerejének mélységeiből hozza fel a kincseket, amelyekkel pótolja a vezetés fogyatékosságát. Johanna segíti végül a nemzetet, amikor arról van szó, hogy róla nélküle a legszebb birodalmi és nemzetközi tervek kedvéért se döntsének és határozzanak.“

Jelentős adalék Horváth Barna munkája a génusz *lélek- és társadalomrajzához* is. Fentebb már utaltunk arra, hogy miben foglalja össze a génusz lélektani és társadalomtani problémáját:

a magasabb értékek által való átfűtöttségben, ennek folytán a megmerevedett erkölcsi rendben élő közösség számára való elviselhetetlenségben, a kialakult társadalmi és konvencionális rend útvesztőiben való ügyefogyott bizonytalankodásban, a környezet fel való tragikus összeütközés provokálásában és végül a tragikus összeütközés, a per drámáján keresztül való magasbaszárnyalásban. A szükségszerű perlekedés és konfliktus hangsúlyozása talán magára vonhatja az egyoldalúság vádját, ha azokra a genialis *korokra* gondolunk, melyek a géniust anélkül repítik magasba, hogy megölnék. De ez a vád megerőtlenedik a mű ama igen találó és igen fontos megállapításának a színe előtt, mely szerint a géniusz egy bizonyos közösségi szemléletben, egy bizonyos közösségi helyzetben válik azzá, ami; továbbá az által a — hamis romantikától megtisztított — szemlélet által, mellyel a mű Sokrates és Johanna lélekrajza kapcsán az átszellemültség vonásai mellett meglátja és fontosnak ítéli a robusztus realizmus, az egészséges józan ész és a természetes humor vonásait is. A géniuszról szóló művek között kimagaslik azzal a mértéktartással, mellyel felismeri a géniuszban az egészségesnek és rendellenesnek, a közönségesnek és rendkívülinek az együttes meglétét. A legmélyebbre menő és a legbátrabb tárgyilagossággal veszi sorra Sokrates és Johanna testi megjelenésének, székszuális alkatának, társadalmi előzményeinek meghatározó erőit s lelki arcuknak, erkölcsi és értelmi képességeiknek, pályájuknak és perbeli viselkedésüknek fény- és árnyoldalait. És ennek az elemzésnek, mint minden magasrendű tárgyilagosságnak, megvan az a esodálatos következménye, hogy az árnyoldaloknak részletekbe menő, metsző és kiméletlen elemzése nem gyengíti, hanem erősíti azt a hatást, ami egészében a géniuszból kiárad.

Végül utóljára, de nem utolsó sorban kell megemlítenünk a könyv mindvégig fordulatos, élvezetes és lebilincselő nyelvét, ami a megelevenítő erővel együttesen azt eredményezi, hogy ez a munka a két géniusz egyéniségének *irodalmi* értékű feldolgozásává válik. Maga a szerző szakszerűen végigvezet bennünket azon az irodalmi hatáson, melyet főleg Johanna alakja kiváltott és bemutatja, főleg Voltaire, Schiller, Anatole France, Péguy és Shaw művein, hogyan veszi ki a géniuszból minden kor a neki szóló mondanivalóit. Ha ebbe a perspektívába állítjuk bele Horváth Barna munkáját és elfogadjuk a mű céljának azt a megszükkítését, hogy elsősorban a jogász számára szóló és a jogról szóló mondanivalóit akarja megragadni, akkor elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy sajátos és egyszeri tudományos eredményein túl azok közé az irodalmi értékű feldolgozások közé sorakozik, melyekben a géniusznak az utókorra való megtermékenyítő hatása méltó közeget kereszttül, a legpregnansabban mutatkozik meg.

Bibó István.

Szepesdi Ervin: A törvényes igazságosság fogalma. (Dolgozatok a Pázmány Péter-Tudományegyetem erkölestudományi szemináriumából. 5.) Budapest, 1942. 72. 1.

A munka, amely főleg Aristoteles és Aquinói Tamás tanításai alapján, a skolasztikus bölcselet szellemében foglalkozik a törvényes igazságosság fogalmával, mielőtt tulajdonképeni tárgyára térne, előbb az igazságosság általános fogalmát veszi vizsgálat alá.

Rövid történeti áttekintésben (5—19.) ismerteti a Platon előtti bölcselet, Platon, Aristoteles és Tamás állásfoglalását. Egészen Aristotelesig az volt szerinte a hiba, hogy az igazságosságot és a méltányosságot nem különböztették meg pontosan egymástól. Aristoteles és Tamás az szerinte, aki az igazságosságot már mai értelemben fogta fel. Az ő felfogásukból kibontakozó igazságosság az igazságos cselekvés oka, tehát erkölcsi erény; ellentéte a kellelténél többnek s a kellelténél kevesebbnek, tehát középút. Alakjai a teljes és a viszonylagos, az egyetemes és a részleges, az osztó és a kölcsönös, a természeti és a tételes igazságosság. A méltányosság ellentéte, és mégis egyik neve az igazságosságnak: a tételes igazságosság ellentéte (nem élés a törvényadta joggal), de a természeti igazságosság egyik válfaja.

Az igazságosság lényege tehát a szerző szerint semmi más, mint egy egymástól különböző személyek fennálló igény (kötelezettség, viszony) rendezése. E szerint három eleme különböztethető meg: a más-ság, a joghiány és a kiegyenlítés (20—31).

A *más-ság* azt jelenti, hogy az igazságosság csak különböző személyek közti viszonyt rendezhet. Senki nem lehet önmagával szemben igazságos. Bizonyos átmenetet jelent a köz és a magán-egyén viszonya. Ha utóbbi tagja a közösségnek, akkor részben azonosak, tehát nem teljesen különböző személyek. Ép ezért közöttük nem teljes, hanem csak bizonyos igazságosságról lehet szó.

A *jogigény* az igazságosság tárgya. Ez lehet alanyi és tárgyi. Előbbi alatt a szerző a személy sérthetetlen erkölcsi hatalmát érti valaminek a követelésére; utóbbi alatt azt a valamit, amit a személy sérthetetlen erkölcsi hatalommal követelhet.

A szerző itt élesen eltér a jogtudomány álláspontjától, amely igény alatt egészen mást ért. Ez az eltérés a szerző természetjogi felfogásában nyeri magyarázatát. E szerint a tételesjog mellett meg kell különböztetnünk egy olyan természetjogot is, amely közvetlenül nyilvánvaló tétel. Tartalma: add meg másnak azt, ami őt megilleti; ne bántsd a másét; s ami ezekből következik: az élethez, testi épséghez, becsülethez való jog, az ígéret megtartásának, szülők, előljárók tiszteletének parancsa, hazugság, lopás, gyilkosság, házasságtörés tilalma.

A mai jogtudomány túlhaladt már a pozitívizmus álláspontján. Ezért nem talál kivetnivalót abban, ha valaki visszatér a természetjoghoz. Annál kevésbé, mert a társadalom általános élet-

feltételeit biztosító rend erkölcsi szükségességét hirdetve, maga is a természetjog bizonyos válfaját képviseli (A. v. Verdross, Horváth Barna). A szerző természetjogi felfogása azonban, amely lényegileg a római jogi jogfoglalomhoz (honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere) tér vissza, elavultnak látszik, és nemcsak a pozitívizmussal, de a természetjog modern elméletével sem egyeztethető össze. Ha ugyanis megmaradunk annál az általános meghatározásnál, amely szerint a természetjog parancsa: add meg másnak, ami megilleti, ne bántsd a másét — akkor ez a meghatározás üres, mert hiszen ép az a kérdés, hogy mi a másé, mi illeti meg őt? Ha pedig a szerző részletezését elfogadjuk, akkor azt nem meghatározásnak, hanem csak példalózásnak lehet felfognunk, hiszen felsorolása kétségtől nem teljes. E mellett kétes értékű is. Az ígéret megtartásának kötelezettsége alól maga a tételesjog is ismer kivételeket. Ugyanígy a hazugság, sőt a gyilkosság tilalma alól is. Nem is beszélve az erkölcsről, amelynek ítélőszéke elő konkrét és nem elvont helyzetek tartoznak.

Épen ezért a jelen, egyébként igen lelkiismeretesen megírt és érdekes munkának a jogigényre vonatkozó fejtegetései azok, amelyek leginkább bírálhatók.

A viszony rendezése nem más, mint ennek az igénynek a *kiegyenlítése*. Ez a szerző szerint a felek különbözőségét s az igény határozottságát tételezi fel. A szerint, hogy a felek egészen vagy csupán részben különböznek-e egymástól, beszél teljes vagy bizonyos kiegyenlítésről. Az igény határozottságától függően pedig pontos és megközelítő kiegyenlítésről.

A szerzőt azonban közelebről az igazságosságfogalomnak csupán egyik alakja: a törvényes igazságosság érdekli. Ez szerinte a teljes és tételes igazságosság egyik neme, s mindig az egyesnek a közösséggel szemben fennálló tartozására vonatkozik. Ennyiben egyetemes erény, s faji jellegét tekintve célja: a közjó biztosítása (32—37.).

A törvényes igazságosság fogalmát elemezve (37—67.), a szerző mindenekelőtt annak anyagi és alaki tárgyával foglalkozik.

A törvényes igazságosság *anyagi tárgya*: azok a cselekvések és javak, amelyek igényt elégíthetnek ki. Ilyenek a tételesjogon alapuló kötelezettségek és jogok (iustum legale), de csak a közösség tagjának a közösséggel szemben fennálló tartozása keretében.

A törvényes igazságosság *alaki tárgya* pedig: megadni mindenkinek a magáét, mert megilleti az, s mert a tartozás kiegyenlítése a helyes eljárás. A szerzőnél, tehát másodszer is visszatér a római jognak ez az üres és elavult tanítása. Itt egyébként bizonyos korlátozással használja: kizárólag a közösség jogigényének kielégítésére vonatkoztatva. Ez a kielégítés egészen pontosan: a közösségnek mint közösségnek a kötelező erő szempontjából törvényszerű (jogi jellegű), eredet szempontjából pontosan meghatározott bizonyos jellegű tárgyi jogigényének a személyek külön-

bözősége szerinti bizonyos fokú, a mérték szerinti pontos kielégítése, ill. ennek helyes volta.

Ez az alaki tárgy tehát, a közjóhoz kötöttsége következtében, mindig egyetemes és sajátos jellegű.

Ez után az elemzés után adja meg a szerző a törvényes igazságosságnak minden részletre kiterjedő, de rendkívül bonyolult meghatározását. E szerint a törvényes igazságosság a személyek különbözősége alapján valódi, de bizonyos, a cél és a személyek viszonya alapján sajátos, működése szerint képességileg, viszonylagos léte és céljának jellege szerint ténylegesen egyetemes igazságosság, mely a tagnak, mint tagnak a közösséggel, mint közösséggel szemben fennálló, a kötelező erő szempontjából törvényeszerű, eredet szempontjából tisztán természetjogi vagy tételelesen is alátámasztott, pontosan meghatározott bizonyos jellegű jogigényét a személyek különbözősége szerint bizonyos fokon, a mérték szempontjából pontosan kielégíti.

Ezt az igazságosságot a társadalmi igazságosságtól lényegileg a mérhetőség különbözteti meg. Utóbbi ugyanis szerinte a törvényes igazságosság fogalmában nem szereplő pontos mérték nélküli közösségi jogigényekre vonatkozik. Itt pedig a társadalomtudománnyal kerül szembe a szerző. Szociális igazságosság alatt ugyanis nem a törvényes, hanem az egyéni igazságosság ellentétét értjük, amelyek nem mérték vagy eredet, hanem az alanyok szempontjából különböznek egymástól.

Egyáltalán: azt, amit a szerző törvényes igazságosságnak nevez, ma egyszerűen *jogosságnak* (legalitas) szoktuk hívni, s élesen megkülönböztetjük az igazságosságtól. Tagadhatatlan, hogy ez nem teljesen önálló érték, hanem a jogrend társadalmat rendező principiuma alapján az erkölcsi értékre nyúlik vissza. Ennyiben az igazságosság (vagy ahogy mi inkább nevezni szoktuk: az igazság) kérdése valóban nem választható el a jogosságtól. A jogtudományi criticizmus haladásával azonban mindinkább beláttuk, hogy a tudománytól nem magának az igazságnak, hanem csupán *strukturájának* megismerését remélhetjük.

Ennek ellenkezőjéről a jelen, egyébként kiváló értekezés sem győzött meg. Sőt, túlságosan kicsiszolt meghatározása épen John Knittel festőművészenek tűnődéséhez vezetett vissza bennünket, aki úgy látta, hogy az igazság egy-egy darabkája megvan minden dologban a világon — teljes igazság azonban sehol a világon nincsen.

Szabó József.

Hermányi Dienes József: Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus. I—II. k. Erdélyi Ritkaságok, 9—10. sz. Kolozsvár, 1943. Minerva kiadás.

A dr. Jancsó Elemér által szerkesztett és egyre több érdeklődést keltő könyvsorozat, az Erdélyi Ritkaságok, melynek második

kötete Kibédi Péterfi Károly esztétikáját, az első magyarnyelvű, teljes és rendszeres esztétikát ada az olvasó kezébe, az idei könyvnapra Hermányi Dienes József munkáját, az első magyar anekdota-gyűjteményt jelentette meg. Hermányi kézírata bő szemelvényekben került kiadásra György Lajos bevezetésével és jegyzeteivel.

A kétkötetes munka nem csak az irodalomtörténész számára jelent komoly értéket, mint a magyar szépprózai irodalom egyik korai terméke, hanem a szellemtörténet, közelebbről a magyar filozófiatörténet buvárlói is értékes anyagot nyernek általa. Az anekdota-gyűjtemény szerzője, az eddig kevés figyelemre méltított Hermányi Dienes József, kora erdélyi kálvinista világának egyik érdekes alakja volt. Élete nem bővelkedett különös eseményekben, de annál gazdagabb volt tapasztalatokban: domidoctus volt, széleskörű műveltséget itthon, vasszorgalmu tanulással és tudományos kutatással szerzte, de mint nagyenyedi pap, az akkori erdélyi szellemi élet egyik központjában élt, tudós professzorok és főurak, katonák és politikusok között forgott, sokat látott és hallott s atyjától örökölt tudásvágygal, a tudomány és irodalom iránt érzett kitartó vonzalommal igyekezett arra, hogy az utókor számára emléket állítson kora eseményeinek, egyházi és társadalmi életének. Ez a törekvés vezette emlékiratának megírásakor is (kiadta Kelemen Lajos, 1925.) és élete gyümölcsének azt a több száz kötetre menő kézírathalmazt tartotta, amiben kora kimagasló személyiségeinek életét, vallási és politikai viszonyait, egyházi- és társadalom-rajzát, hosszú évek állandó tanulmányának eredményeit megírta. Kézíratai, sajnos, emlékirata és anekdota-gyűjteménye kivételével, elkallódtak, de fáradozásai nem veszttek kárba: kortársai, Benkő József és Bod Péter, forrásnak használták munkáit egyháztörténeti és életrajzi műveikben és idő multával egyre többen fordultak kézírataihoz család-, egyház-, művelődés- és irodalomtörténeti adatokért. Hermányi anekdota-gyűjteménye első sorban irodalomtörténeti emlék s mint ilyen, az anekdota műfájának azt az ősi típusát képviseli, mely történeteinek, eseményeinek sorozatát, személyeit a való életből veszi; épen ez a tulajdonsága világít rá elsőrendű szellemtörténeti jelentőségére. Minden, amit anekdotáiban szereplőiről elmond, kora egyházi és társadalmi viszonyairól, politikai és vallási harcairól, törekvéseiről vagy apró cseprő örömeiről és bajairól ír, az igaz: a tudomány eszközeivel ellenőrizhetően megfelel a valóságnak. Sok ismeretlen művelődéstörténeti adatot sorol föl és erősít meg eddig bizonytalan állításokat. A magyar filozófiatörténet is nyer általa olyan erdélyi férfiak életkörülményeinek felsorolásában, jellemképének meg-rajzolásában, mint amilyenek Kolozsvári István, Vásárhelyi Tőke István, Ineze István, Ajtai Abód Mihály, Dézsi Márton és még sokan voltak. Anekdotáiban a XVIII. századbeli Erdély sokrétű társadalmi életének történeti légkörét varázsolja körénk, melyben

mi is együtt gondolkozunk, ítélünk, tanulunk, nevetünk vagy sírunk alakjaival. Ezenfelül műfaja természetének megfelelően olyan eseményeket is elmond, alakjainak olyan személyi vonatkozású jellemvonásaira is reámutat, melyeket a tudomány, a történelem, mint jelentékteleneket elhanyagolt, amelyekből azonban a kor és szellem buvárlója sok mindenre következtethet.

Örömmel tapasztaltuk, hogy az Erdélyi Ritkaságok két Hermányi kötete jól megérdemelt könyvnapra sikert aratott és még jobban felhívta a figyelmet arra a nemzetnevelő munkára, melyet a könyvsorozat szerkesztője maga elé célul tűzött. Külön meg kell emlékeznünk a sajtó alá rendező György Lajos bevezetésül írt kis tanulmányáról, mely Hermányi rövid életrajzát adja és az anekdóta-gyűjtemény irodalomtörténeti fontosságára mutat rá. Az anekdotákat magyarázó jegyzetek és a felsorolt nagy irodalom, szintén György Lajos munkája, kitűnő útmutatóul szolgál azoknak, akik Hermányi adatait szellemtörténeti kutatásaikban használni szándékoznak.

Makkai Ernő.

Bölöni Farkas Sándor: Nyugateurópai utazás. Bevezetéssel ellátta dr. Jancsó Elemér. Erdélyi Ritkaságok, 11. k. Kolozsvár, 1943. Minerva kiadása.

Bölöni Farkas Sándor annak a szomorú és különös erdélyi sorsnak osztályosa volt, amely nagy tehetségekkel, kiváló képességekkel megáldott fiainak igen gyakran nagyon mostohán fizetett. Ő is, mint Sipos Pál, Aranka, Döbrentei vagy Fogarasi Pap József, minden erejét a tudomány, irodalom vagy közműveltség emelése érdekében vetette latba s szavaiban, tetteiben az erdélyi élet szebbé, jobbá tételéért küzdött: törekvéseinek méltánylása helyett azonban mellőzést kapott, eszméit kora nem értette meg, vagy ha megértette, irigységgel és rágalommal vette körül, ami az ő életének is, mint annyi más jeles erdélyi férfiú életének megrontója volt. Bölöni Farkas az erdélyi élet megújulásáért küzdött: ehhez a küzdelemhez meg is volt minden szellemi fegyvere; kellő műveltség, tehetség, ellenállhatatlan vágy a jobbulás és haladás iránt és forró szeretete ennek a kis darab földnek, melyhez elődei, kortársai és utódai is görcsösen ragaszkodnak s ha meg is torpantak néha a megtartásáért és emelkedéséért vívott küzdelemben, a harcot mégsem adták fel soha. Tanulmányaiban, művelődésében a hazának használni akarás ösztökélte s ez az erős vágy önbizalma megtörése árán is érvényesült. Külföldi útjára a jobbat látás reménye, az okulás és tapasztalás ígérete vezette, a magyar ember örök sóvárgása a külföld felé, amelynek eredménye minden esetben az az önsanyargató összehasonlítás lesz, mely a haza elmaradottsága felett kesereg. Ebből az összehasonlításból azonban mindig remény kél: hátha nálunk is lehetne úgy, mint

külföldön? Erdélyi nagyjaink, Apáczaitól kezdve mindnyájan ezzel a reménnyel tértek vissza külföldi útjaikról és egyből sem hiányzott a lelkesedés, hogy eszméik megvalósítására megvan a tér. Mikor azonban a hazai föld ugarába vágták ekéiket, kiderült, hogy bizony köves az és terméketlen. A meg nem értés, a kicsinyesség, alacsonyosság tört le olyan tehetségeket, mint amilyen Apáczai vagy Bölöni voltak és mellőzött, vagy kellő figyelemben nem részesített, még mind e mai napig méltó helyére nem juttatott a magyar tudományosság történetében olyan fényes elméjű tudósokat, mint amilyen Sipos Pál vagy épen Böhm Károly volt. Bölöni Farkas Sándornak sem engedte meg a sors, hogy életében részese lehessen eszméi diadalának, sőt az egyéni érvényesülés érzését, a szellemmel telített munka jól megérdemelt jutalmát is épen hogy csak megcsillantotta előtte.

Bölöni nyugateurópai útját 1830—31-ben tette. Bejárta Franciaországot, Belgiumot és Hollandiát, innen Angliába rándult át. Mindent megnéz és leír, együtt sodródik a párizsi nép forrongó tömegeivel, végigjárja a színházakat, szórakozó helyeket, ellátogat a morgueba, megbámulja a versaillesi palotát, a képtárakat, múzeumokat, templomokat és temetőket, tanulmányozza az új francia alkotmányt és a hollandiai virágkertészetet. Csodálattal hallgatja Paganini játékát, de legnagyobb hódolattal a francia alkotmány és államszervezet felé fordul. Fájdalom és szégyenérzet ég lelkében, mikor egyik könyvtár híres bibliagyűjteményében minden nyelvű bibliát talál, csak magyart nem, vagy amikor Magyarországról, mint rabszolgatartó államról nyilatkoznak a franciák. Idegenbe szakadt honfitársait felkeresi és aggodalom tölti el azoknak gyors elmagyartalanodása láttán. Írásában mindenütt felesillan a vágy, hogy bár csak otthon is változna valamit az éves elmaradottság, hogy a magyar ne szégyenkezzék ezután a külföld előtt, hogy javuljon a magyar ember sorsa. Érezzük sorai között, hogy nem egyéni babérokra vágyott munkájával, hanem tanítani, ismeretet terjeszteni, példát mutatni a külföldön már diadalra jutott eszmék megvalósítására.

Bölöni Farkas Sándor útleírása elé Jancsó Elemér írt alapos tanulmányt bevezetőül, melyben az író életét rajzolja meg és pályafutását ismerteti. Amint már hangsúlyoztuk, a szerkesztő és bevezető kiváló szolgálatot tesz a magyar irodalomnak és tudománynak akkor, amikor könyvsorozatában elfelejtett vagy kellőképpen nem méltányolt erdélyi írók munkáinak ad helyet. Remélhető, hogy a könyvsorozat sikere újabb próbálkozásokra is kedvet ad majd.

M. E.